

СЕПАРАТ

Станиша Тутњевић
(Бања Лука, АНУРС)

ГЕНЕЗА ЈЕДНОГ АСПЕКТА РЕЦЕПЦИЈЕ ДЈЕЛА ИВЕ АНДРИЋА

Кључне ријечи: Иво Андрић, рецепција, ислам, Муслимани/Бошњаци.

Апстракт: У раду ће бити представљена генеза специфичног аспекта рецепције Иве Андрића насталог у једном дијелу муслиманске/бошњачке књижевне, културне и политичке јавности. У том виду рецепције Андрићу се приговара да је својим дјелом свјесно стварао негативну слику о исламу и Муслиманима с циљем да их оптужи за погубне последице вишевијековне османске власти у Босни. Циљ рада је да се укаже на неодрживост таквог начина рецепције овог писца с обзиром на то да је утемељен на идеолошким, а не на поетичким разлозима и да се утврди како је то ипак само маргинална појава којом је обухваћен мањи дио муслиманске културно-књижевне јавности ниске референтности.

Стицајем околности, пред нама су се готово у исто вријеме наша два значајна извора једног неуобичајеног аспекта рецепције Иве Андрића: до сада необјављени текст „Нобеловац Иво Андрић и његово награђено дјело *На Дрини ћуприја*“ Мустафе Мулалића, који се први пут објављује у овом броју *Свезака*, и књига *Андрићевство: Против етике сјећања* Русмира Махмутџеџајића, с чијим садржајем и порукама такође упознајемо читаоце *Свески* у посебном тексту.

Ради се о критици дјела Иве Андрића којом се овај писац оптужује за свјесно обликован негативан однос према исламу и Муслиманима с циљем да укаже на „кривца“ за

погубне посљедице вишевијековне османске власти у Босни. Такав вид рецепције Андрића у неким муслиманским круговима (на другим мјестима није уочен!) одавно је тињао испољавајући се у усменим колоквијалним разговорима. Међутим, првенствено због некњижевног карактера, али и због моралних и политичких импликација које су такве примисли о Андрићу могле имати на брижљиво његоване и од власти строго контролисане међунационалне односе у Босни, њихово артикулисање у широј књижевно-културној јавности није могло доћи до изражаја. Стога је сасвим разумљиво да су легитимитет прво стекле у емигрантским круговима, одакле због тадашњег строгог контролисања веза са емиграцијом која је генерално имала негативан однос према Југославији и њеном друштвеном уређењу, нису могле да контаминирају домаћу књижевну јавност. Томе је доприносила и чињеница да је муслиманска емиграција била доста слаба и са малом логистичком подршком у сопственим скромним публикацијама или утицајнијим западним средствима информисања. Зато се и десило да се у домаћој књижевној јавности као први јасно декларисани протагониста такве рецепције уочава Мустафа Мулалић, али само посредством више цитата из поменутог још необјављеног текста „Нобеловац Иво Андрић и његово награђено дјело *На Дрини ћуприја*“, које је аутор ових редова навео у својој књизи *Књижевне кривице и освете*¹. Иза тих цитираних, тада готово незамисливо увредљивих домишљања о достојанственом и повученом Андрићу и његовом великом и цијењеном дјелу, стајало је доста широко залеђе.

Цитати из необјављеног текста Мустафе Мулалића, које сам имао срећу да већ тада могу користити у својој књизи, били су изричит доказ да та врста рецепције Андрићевог дјела није никаква причина и да итекако заслужују озбиљну пажњу. Већ годину дана по изласку књиге могли сте, испод жита, у рубрици „Писма читалаца“, која је слу-

---

1 Станиша Тутњевић, *Књижевне кривице и освете. Осврт на књигу Књижевни живот у Босни и Херцеговини између два рата М. Ризвића*, Сарајево 1989, стр. 94–96. Књига има 570 страница, а тротомно дјело М. Ризвића око 1.500.

жила као заклон за постављање недозвољених питања, прочитати јавно објављен приговор Иви Андрићу због његове „кривице“ према Муслиманима. То је дошло до изражаја и на оснивачкој скупштини главне муслиманске политичке странке (СДА) у јесен 1990. године².

Пуну легализацију овај аспект рецепције Андрићевог дјела доживио је исте године у листу *Vox* који је до броја посвећеног Андрићу, објављеног у 50.000 примјерака, словио као „лист средњошколске омладине Сарајева“, а након тога се изјашњавао као „независно омладински бошњачки лист“ са финансијском подршком Адила Зулфикарпашића, предсједника друге по величини муслиманске политичке партије (МБО) тога времена. Један аутор у овом броју листа, између осталог, тврди да је у роману *На Дрини ћуприја* Андрић „приказао своју опћениту мржњу према муслиманима“³, а други се пита шта је Андрића „мотивисало да свој несумњиви умјетнички дар искористи као полигон за испумпавање мржње према турском и исламском у нашим крајевима“, примишљајући да ли би то могло бити из „шовинистичких великосрпских“ разлога, или из разлога „Андрићеве личне мржње према Муслиманима“⁴.

Међутим, у свему томе најважнија је чињеница да они овдје јасно указују на извориште са којег преузимају такав однос према Андрићу, досад недоступно домаћој културној и политичкој јавности. Н. Крешевљаковић, наиме, без резерве полази од већ „утврђене“ Андрићеве

-
- 2 У вези с тим интересантно је свједочење Емира Кустурице о једној посјети Алији Изетбеговићу, предсједнику те странке, у кључним тренуцима пред избијање рата, када је та посјета могла имати неког смисла. „Тек на ходнику“, каже Кустурица, „када смо, одлазећи, обували ципеле, он ме упитао: „Је ли, бога ти, ти оно хоћеш да снимиш *На Дрини ћуприју*“. Ја му велим: „Мислио сам, али је скупо, велики филм, кажем“. Он каже: „Немој, болан, у њега је литература пуна мржње, он ти је био подворничко копи-ле“ (Емир Кустурица, „Абдулах Сидран, трагедија провинцијског гиганта“, НИН, специјални додатак, НИН, 31.12.1996, бр. 2401, Допатак, стр. 6, редовна страна 36).
  - 3 Нихад Крешевљаковић, „Иво Андрић Маркиз де Сад наше књижевности“, *Vox*, 1990, 6, 7–8.
  - 4 Аленко Зорнија, „Критичари о Андрићу – ко писне ... стисне“, *Vox*, 1990, 6, 9.

„кривице“ у листу *Босански погледи* још у марту 1961. године, цитирајући са тог мјеста становиште „да су дјела *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника* написана из чистог политичко-шовинистичког разлога по којем се требала приписати лажна геноцидност муслиманског живља за турског вакта, а тиме се уједно оправдају четнички злочини који су у току рата масовно чињени над муслиманским живљем“⁵. *Босански погледи* били су скроман и мало коме доступан шапирографисани лист Адила Зулфикарпашића намијењен муслиманској емиграцији који је излазио од 1960. до 1967. године у Фрибургу и у Бечу⁶. За тадашње културне и политичке прилике то је био доста безначајан и скроман емигрантски лист, који је као и остале емигрантске публикације, био под строгим режимом уношења у земљу, па је његов садржај тешко доспијевао у домаћу књижевну, културну и политичку јавност. Постепена демократизација земље и прештампавање овог листа 1984. године у Лондону очито су помогли да до њега могу доћи и неки људи у земљи.⁷

О Андрићу је у овом листу написано више мањих скромних текстова чији је главни аутор и инспиратор сам уредник Адил Зулфикарпашић. „Комунисти гуше критику писања Иве Андрића“ – наслов је једне Зулфикарпашићеве биљешке у том листу у којој се каже: „Познато је да су дјела Иве Андрића наишла на оправдано огорчење код муслимана БиХ, са обзиром на непријатељску тенденцију. Иво Андрић је писао *На Дрини ћуприју* за вријеме окупације у доба четничких покоља над недужним муслиманским

---

5 Крешевљаковић, исто, стр. 6–7.

6 Избор чланака из овог листа објављен је у књизи *Босански погледи 1960–1967* (Муслиманска библиотека, књига 7, Беч, 1971), потом је лист прештампан и у цјелини 1984. године у Лондону (*Босански погледи. Независни лист муслимана Босне и Херцеговине у исељеништву 1960–1967*. Претисак, издавач Stamaco Zurich).

7 Овакав аспект рецепције дјела Иве Андрића налази се на следећим страница тога издања листа: 6, 62, 121, 131–136, 147–148, 163–166, 176–178, 181–182, 190–192, 200, 205–209, 219–221, 234–238, 242–244, 255–258, 275, 285–287, 290, 293, 301–303, 312–314, 333–335, 364–365, 427, 453.

масама и то дјело је требало те покоље оправдати пред еуропском јавности. Комунисти су касније Андрића у томе писању охрабрили и чак га својом пропагандом приказали као највећег југословенског књижевника⁸.

Међутим, централни и највећи рад под насловом „*На Дрини ћуприја и Травничка хроника*“ од Иве Андрића у свјетлу братства и јединства“ написао је Шукрија Куртовић. У уводним напоменама за тај рад који је излазило у наставцима од броја 9, 1961. до броја 30, 1963. године, Зулфикарпашић другим ријечима понавља оно што је већ писао: да су ова два Андрићева романа „требали да буду оправдање покоља муслимана“ у Другом свјетском рату. „То је био покушај алибија за те злочине“⁹, каже он. И даље: „Његове романе писане у окупираном Београду пуне вјерске мржње и националног отрова комунисти штампају и пропагирају. И не само то, него му све то често чине и награде дају због тих књига“¹⁰. У нашој земљи овај Куртовићев рад објављен је тек 1991. године у другој серији Зулфикарпашићевих *Босанских погледа*, који су излазили у Сарајеву, истина у понечему „растерећен“ неких политичких и поетичких анахронизама који у то вријеме нису могли проћи код иоле књижевно образованијих читалаца.

Оригиналну верзију тог текста добио је аутор ових редова од сина Шукрије Куртовића, универзитетског професора у пензији Хусније Куртовића из Београда и критички га приредио и у цјелини објавио у *Свескама Задужбине Иве Андрића* (9–10, 1993–1994, стр. 387–438), скупа са поглављем *Књижевна критика ових Андрићевих дјела* које раније ни у изводима није било публиковано.

То је иницијални, кључни текст којим се зачиње поменути вид негативне рецепције Иве Андрића у односу на Муслимане. С обзиром на национална и политичка опредјељења његовог аутора пред Први свјетски рат, између

---

8 *Босански погледи*. Независни лист муслимана Босне и Херцеговине у исељеништву 1960–1967. Претисак. Лондон 1984, издавач *Stamaco Zurich*), стр. 121.

9 Исто, стр. 133.

10 Исто, стр. 134.

два рата и у току Другог свјетског рата¹¹, овај његов књижевно-критички рад по инспирацији, наслову и коначној изведби имао је добронамјеран карактер, што га, наравно, не амнестира од анахронизма у стручном погледу, па и моралних и политичких посљедица које произлазе из такве стручне некомпетентности. Појам братства и јединства из наслова у тексту се често среће, било да се изражава искрена забринутост за угроженост једног од носивих стубова тадашњег државног и друштвеног уређења земље,

-
- 11 Шукрија Куртовић рођен је у Гацку 20. јула 1890, а умро у Сарајеву 24. јуна 1973. године. Гимназију је завршио у Мостару, а потом у Бечу студирао право. Још као ђак у Мостару припадао је омладинској групи која се залагала за националну еманципацију Муслимана од њихове вјерске припадности (сам се изјашњавао као Србин), а као бечки студент објавио је брошуру *О национализацији муслимана* (Сарајево, 1914) у којој је изложио своје погледе у вези с тим питањима. О тој брошури писао је, својевремено, врло повољно Јован Скерлић у *Српском књижевиом гласнику* (1914, 4, 307–310). За вријеме Првог свјетског рата мобилисан је у аустроугарску војску, одакле је побјегао у Русију, гдје је учествовао у организовању добровољаца за српску војску. У Првој добровољачкој дивизији, основаној 1915. године у Одеси, био је официр (потпоручник), а организовао је и посебну муслиманску чету од око 200 бораца. Рањен је у борбама у Добруци и одликован „Белим орлом са мачевима“. У жеку припреме за стварање нове југословенске државе са друговима је израдио један мемо-рандум о стању и положају Муслимана који је упућен српској страни на Крф. Првих година послје рата ојетније се ангажовао на раду у друштву *Гајрет*. Када је обновљен предратни часопис *Гајрет* једно вријеме (1921–1922) био је уредник тог гласила. С обзиром на то да је његово српско национално опредјељење било умногоме „условљено“ југословенством, успротивио се проглашењу *Гајрета* за српско-муслиманско друштво 1929. године. Уз помоћ Св. Прибићевића и његове странке почетком 1919. године оснива Демократску странку гдје је заузимао мјесто генералног секретара, али због незнатне подршке у ширим муслиманским слојевима, та странка није остварила већи утицај на политичку свијест и оријентацију Муслимана. Између два рата у три наврата био је народни посланик. У Другом свјетском рату активно је радио за НОП, а послје тога се није бавио политиком. Као публициста сарађивао је у многим листовима и часописима као што су: бечка *Зора*, *Мусават*, *Српска ријеч*, *Будућност*, *Глас Тежака*, *Глас Народа*, *Гајрет*, *Политика*, *Гласник Исламске вјерске заједнице Краљевине Југославије*, итд.

било да се на примјерима из Андрићевог дјела указује на који начин он у вези с тим „драстично“ гријеши. Темељни неспоразум у вези са тим текстом генерише се из књижевно-теоријских ограничења његовог аутора који, досљедно се држећи уско схваћеног реалистичког књижевног метода, у то вријеме код нас у свему и на сваки начин анатемисаног због кратког поратног периода у коме је социјалистички реализам био званична поетика, поистовећује чињенице естетске и историјске свијести. Из тога и произлазе неке тешко „сварљиве“ констатације које ћемо овдје навести, а каквих у тексту има веома много. „Андрић је заиста скресао у лице муслиманима своју мисао о њима“, каже Куртовић поводом романа *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*, а исто мисли и о његовим приповијеткама. У његовим дјелима, каже он даље, доминира очита тенденција „да наше муслимане прикаже у најгорем свјетлу“, јер о њима „има у суштини просто вулгарно схватање највећих шовиниста обичних писмених чаршинлија“. Због тога је потребно „и право је да се и Андрићу скреше у брк: да је његово писање у пуној супротности не само са реализмом, са племенитошћу и добром вољом правог литерата, него и са идејом братства и јединства, јер он, мјесто толеранције и међусобне љубави, сије нетолеранцију, да не кажем мржњу међу једнокрвном браћом“¹². Говорећи о сцени набијања на колац аутор каже ово: „Андрић се згража ради ове ’турске казне’ од прије неколико стољећа и износи је пред читаоце да је они мјере данашњим аршином, а није осјетио потребу да дигне свој глас и осуди оно страховито дивљаштво и бјеснило које је владало према православним Србима баш у оно доба када је писао ово дјело“¹³. Негативан Андрићев однос према Муслиманима аутор не види само у темама из турског доба, него и из времена запосједања Босне од стране Аустроуграске: „Досљедан таквој негативној линији приказивања муслимана Андрић описује чак и њихову херојску борбу против аустријске

---

12 Шукрија Куртовић, „’На Дрини ћуприја’ и ’Травничка хроника’ од Иве Андрића у свјетлу братства и јединства“, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, 9–10, 1993–1994, стр. 402.

13 Исто, 405.

окупације као неразуман, управо комичан отпор¹⁴. Најгоре је, да наведемо још једну важну ствар, што никакве „сумње нема да је Андрић при излагању ових својих мисли и при доношењу ових закључака мислио на муслимане као колектив“¹⁵. Иако је Куртовићев текст представљао окосницу негативног односа према Андрићу у *Босанским погледима* шездесетих година прошлог вијека, он је, као што смо видјели, одмјеренији, добронамјернији и уљуднији од Зулфикарпашићевих ставова у чијем контексту се нашао, на што је могла утицати и информација да није учествовао у радњама око његовог објављивања.

Текст „Нобеловац Иво Андрић и његово награђено дјело *На Дрини ћуприја*“ Мустафе Мулалића, можда је и раније започет, али је засигурно био завршен 1975. године, дакле непуну деценију и по након објављивања Куртовићевог текста. (Пошто се у овом броју *Свески* у цјелини објављује, на овом мјесту није га потребно посебно представљати.) У хронолошком и у сваком другом погледу по значају то је други битан и карактеристичан рад у којем се расправља о Андрићевој „кривици“. У сваком погледу, укључујући и визуелни изглед (оба су писана писаћом машином у густом прореду и задуго су чамили у дјелимичној или потпуној анонимности), Мулалићев текст је „млађи брат“ Куртовићевог рада. У неким стварима Мулалић и дословно наставља Куртовићеве идеје – и он види велики проблем у томе што се „проблематична“ Андрићева визија свијета последице Нобелове награде проширила по читавом свијету: „Међутим, Нобелова награда је примљена и више о томе нема поговора, јер се више ништа не да измијенити. Ради се само о томе да се у интересу братства и јединства онемогући даљњи хипнотички утицај те врсте књижевности, јер је деструктиван“. Али у Мулалићевом тексту, као некој врсти реплике текста Ш. Куртовића, заоштравање према Андрићу и његовом дјелу иде још даље, оним смјером који је трасирао А. Зулфикарпашић у *Босанским погледима*. То се истиче због тога што ће у новим радовима ове врсте,

---

14 Исто, стр. 408.

15 Исто, стр. 412.

који долазе послје Куртовића и Мулалића, то све више долазити до изражаја, о чему посебно свједоче поменути текстови у *Vox-u*¹⁶, а потом и сви остали који се јављају крајем двадесетог и почетком двадесет првог вијека.

Текстови Шукрије Куртовића и Мустафе Мулалића о Андрићу свједоче о веома интересантном феномену књижевно-културног и политичког живота на простору некадашње Југославије током читавог двадесетог, а потом и почетком двадесет првог вијека, дакле и у њеној првој и у њеној другој „верзији“. Шукрија Куртовић (1890), Иво Андрић (1892) и нешто млађи Мустафа Мулалић (1896) заједнички дијеле судбину једне изузетно значајне и интересантне генерације културних, политичких и националних радника израслих на идеологији југословенске националистичке омладине пред Први свјетски рат која је имала значајан утицај не само на њихово интелектуално сазријевање и стваралаштво, него и на њихове узбудљиве, понекад чак и трагичне личне судбине. Сва тројица су били присталице југословенске државне и политичке идеје и послје Првог свјетског рата активно су, као припадници политичких снага на власти, учествовали у њеном практичном оживотворењу. За рачун те идеологије сва тројица су у други план ставили своју парцијалну, „племенску“, односно вјерску припадност. Истовремено, с обзиром на пресудан допринос и значај српског фактора у стварању и одржавању те идеологије, нашли су се под окриљем српског националног и културног идентитета. Андрићев случај је довољно познат, а случај двојице напредних и просвијећених Муслимана који су радили на еманципацији своје још увијек заостале и конзервативне људске зајед-

---

16 Интересантно је да се у тим текстовима изричито не помињу ни Куртовић, ни Мулалић, иако су њихови аутори могли знати и за једног и за другог: за Куртовића из *Босанских погледа* које цитирају, а за Мулалића из моје књиге *Књижевне кривице и освете*, која је изашла годину дана раније. Разлог томе очито је редуccionизам који је у таквој рецепцији Андрића обилно кориштен. У конкретном случају млада књижевно образована генерација Муслимана очито није жељела да своје идеје и наmjере релативизује изричито анахроним поетичким ставовима и једног и другог аутора.

нице, није довољно и на адекватан начин узиман у обзир, на исти начин на који се све до данашњег дана озбиљно и одговорно није мислило ни на дуготрајни, драматични и узбудљиви процес стицања националне свијести Муслимана. Тај процес је, као што би требало да се зна, текао споро и неизвјесно и завршио се на неочекиван начин. Процес „национализације“ Муслимана који је почео још пред Први свјетски рат спочетка се заснивао на раздавајњу њиховог вјерског и националног идентитета што је подразумевало дефиницију једне нације са више вјера. Српски национални и културни идентитет Шукрија Куртовић и Мустафа Мулалић прихватили су на оној тачки развоја националне свијести Муслимана до које је национална еманципација те људске заједнице тада била стигла. Иако тај модел за већину Муслимана, од којих су неки прихватили хрватску националну опцију, а многи напросто остајали „неопредијељени“ (свима је идеја југословенства, уз сопствену муслиманску вјерску припадност, дјеловала као спасоносно уточиште!), није био задовољавајући; ни сами они, ни други национални, културни и политички субјекти у социјалистичком, а камоли у првом „грађанском“ раздобљу југословенске државе, задуго нису рјешење видјели у конституисању посебне, муслиманске нације. Све док се то није десило њиховим изјашњавањем у оквиру пописа становништва 1972. године, Муслимани су, као и остале националне заједнице у земљи, и између два рата, и после 1945. године, на овај или на онај начин радили на чувању, афирмисању и уважавању сопствене традиције и културе и на заштити свога политичког интереса, на исти начин као и остали, повремено и појединачно пробијајући мјеру коју је, у општем интересу за све, постављало тадашње партијско и државно руководство. Тако смо осим српских и хрватских националиста имали и муслиманске националисте и у периоду док муслиманска нација још званично није била призната. Текстови Шукрије Куртовића и Мустафе Мулалића о Андрићу, настали су као резултат грозничаве и неизвјесне потраге Муслимана за сопственим националним идентитом и јасан су резултат уочљивог пробијања поменуте задате мјере. Њихова

искреност и отворенost проузрокована је апокрифним статусом тих списа: настали су далеко од очију јавности, као строго лични политички, културни и књижевни пројекти, без изгледа да у земљи буду јавно објављени. Никакве изгледе није им давала ни анахрона, одавно потпуно неупотребљива стручна књижевнотеоријска основа. Пробијање задатих књижевнотеоријских оквира тога времена, којих се, због краткотрајних поратних соцреалистичких искустава, ригорозно држала тадашња књижевна елита, за њихову судбину било је чак погубније од пробијања политичке мјере.

Да су њихови текстови у своје вријеме могли легално бити објављени у земљи, мјерено тадашњим строгим мјерилима Куртовић и Мулалић свакако би били проглашени муслиманским националистима, са јаким значењем које је тада томе појму придавано, неовисно о томе што муслиманска нација још није била званично легализована. Да апсурд буде већи, обојица су национализацију Муслимана сагледавали у оквиру формуле „једна нација – више вјера“, што се види посебно у Куртовићевом тексту, али и у Мулалићевом, упркос чињеници да је завршен три године након званичне инаугурације муслиманске нације 1972. године. Тако на примјер, за разлику од Андрићевих дјела Мулалић као позитиван примјер истиче драмски текст *Хаџи Лоја* Бранислава Нушића који је, како каже, видио будућност Срба „подјелиених на двије вјере“. То је и разумљиво, каже Мулалић на другом мјесту, „ако се појам национализма савремено схвати“, из чега произилази да „српска нација не мора да буде расно, крвно, језично културно, а нарочито конфесионално монолитна“. Поменути апсурд посебно долази до изражаја у Мулалићевом случају због чињенице да су питање националног идентитета Муслимана, коначно, у њихову корист разријешиле управо оне политичке снаге због којих је Мулалић отишао у четнике и последице ослобођења земље 1945. године више од пола деценије одлежао у затвору. Колико год у генези овог аспекта рецепције Иве Андрића ови текстови имали значајно мјесто, у крајњем случају они нису пресудно утицали на успостављање оваквог, негативног односа према Андрићу

и његовом дјелу до кога је дошло у каснијем културном, књижевном, а посебно у политичком погледу.

Такав, прикривен, али ипак видљив начин рецепције Иве Андрића са свим, знатно ширим културним и политичким импликацијама, свеобухватно је дошао до изражаја у књизи *Књижевни живот у Босни и Херцеговини између два рата* I, II, III Мухсина Ризвића, објављеној 1980. године. Не толико због вјештине аутора да своје праве намјере и ставове прикрије и пласира под велом мимикрије, колико због инертности, површности и некритичности протагониста тадашње књижевне, културне, научне и политичке јавности, тај однос према Андрићу, али и према укупној српској књижевној традицији, готово уопште није ни примијећен! Та књига је, истина, у једном случају била озбиљно оспорена због необјективног приказивања муслиманске књижевне традиције у односу на српску и хрватску књижевност. Међутим, та критика је неутралисана устаљеном формулом да се критичару не може ускратити право на сопствени став, али да је споран начин на који је то у овом конкретном случају урађено¹⁷. Ваља рећи да ни у овој прилици предмет расправе није била поменута рецепција Иве Андрића, него друга, такође важна књижевна питања којима се у тој књизи њен аутор бавио. И поред свега, Ризвићева књига третирана је као значајно научно остварење, добила је и годишњу награду издавача, а изјавама већег броја званичника у вези са критиком која јој је упућена политички је брањена и заштићена. Истине ради, под том заштитом није се нашла поменута рецепција Андрића, јер је нико, напосто, није ни примијетио!

Андрићевску „кривицу“ у овој књизи Ризвић је колективизовао и пренио на Групу сарајевских књижевника која

---

17 Ради се о текстовима Пере Шимуновића „Старе заблуде и нови заноси“ и „Да ли су у питању само заноси или како се постаје случај“, објављеним у часопису *Књижевност* 1989. године. У новије вријеме ове двије студије П. Шимуновића, скупа са веома интересантним једноумним реаговањима на њих од стране дежурних хигијеничара босанско-херцеговачког културног, књижевног и политичког живота тога времена, објавила је Перина Меић у књизи: Перо Шимуновић, *Полемике и критике*, Мостар, 2014, стр. 9–129.

је у Сарајеву основана 1928. године и најнепосредније везао за наводну припадност њених чланова владајућем режиму који је тумачен у кључу стереотипа о унитаристичкој великосрпској хегемонији. У њој су преовлађивали српски писци или они муслимански и хрватски писци који су у већој или мањој мјери стварали у оквиру или под утицајем српске књижевне традиције. Иако су припадници тога књижевног друштва имали различито индивидуално схватање књижевности, Ризвић је покушао да утврди јединствену поетику ГСК, чиме би се створио привид да се деструктивна улога у односу на ислам и Муслимане коју јој је намијенио, одвијала у оквиру књижевних мјерила и закона. За основу те „поетике“ прогласио је визију Босне у њиховим дјелима, првенствено онај дио који се односио на муслимански свијет. Та слика Босне, сматра Ризвић, препуна је мрака, морбидних настраности, психичке изопачености и патолошких типова и ситуација којима њени творци свјесно желе указати на страшне посљедице вишевековне османске власти у Босни, али и на оне који носе „кривицу“ за такве посљедице. Прва књига Групе била је антологија босанских приповједача под насловом *Са страна замагљених* (1928). Садржај тога зборника чланова Групе као „платформе њеног књижевног рада“ Ризвић доводи у везу с његовим насловом који „сугерира један егзотично-романтични свијет прошлости, један на страни чудан менталитет, амбијент невеселих мрачних људи и необичних и изопачених збивања као у ’тамном вилајету’ из народне бајке“. Могуће „питање о узрочнику и времену те ’замагљености““, у овој антологији пребацује се „у далеку прошлост турске владавине“¹⁸, закључује Ризвић. То је и разумљиво ако се има на уму да се физиономија ГСК према њему „окретала око једне политичко-хисторијске визије Босне претварајући је у доминантан комплекс сувременог сензибилитета босанског човјека, испуњеног траумама, мраковима, кривицама и маглама“¹⁹. Такву визију Босне Ризвић види и код појединих чланова Групе. „Хамза Хумо

---

18 Мухсин Ризвић, *Књижевни живот у Босни и Херцеговини између два рата*, Сарајево, 1980, II, 120–121,

19 Исто, II, 148.

као један од носилаца поетике овог друштва²⁰, каже он, склон је књижевним уопштавањима „са источњаштвом схваћеним као болесном и тамном доминантом“²¹, што је у складу са чињеницом да је опсједнут визијом „особеног и настраног, оријентом окуженог босанског духа“²². И Боривоје Јевтић је у „негативном одређењу према свему оријенталном“²³, а у његовим приповијеткама срећемо „грађанско пасивистичко и више психолошко приказивање стварности са једино националистичким нагласком и пребацавањем историјских кривица“²⁴. Итд. У свему овом посебно је важно мјесто Иве Андрића. Он је, према Ризвићу, најугледнији, најзначајнији и најуспјешнији про-тагониста поетике ГСК са свим нечасним значењима која се тој поетици приписују: његова приповијетка „Мост на Жепи“ која се налази на челу зборника *Са страна зам-гљених* „представља прототип поетике Групе сарајевских књижевника“. С обзиром на то да је многе значајне сличне приповијетке објавио и прије оснивања ГСК, Андрић се, према Ризвићу, већ одавно био легитимисао „као писац који је већ од раније испољио став о фаталном повјесном утјецају турско исламске културе на Босну“²⁵.

Подстакнут садржајем те Ризвићеве књиге и контро-верзним збивањима око ње, аутор ових редова написао је напријед поменуту књигу *Књижевне кривице и освете*, гдје се први пут јасно уочава и на примјеру Ризвићевог тротомног дјела доказује постојање једног посебног аспекта рецепције Иве Андрића према којој је он негативно представио Босну и Муслимане чиме је на књижевном плану артикулисао „кривицу“ Муслимана за погубне учинке османске власти и исламске цивилизације на Босну. Такву Андрићеву слику свијета Ризвић је протумачио као његову „освету“ Муслиманима за посљедице исламског наслеђа у Босни и Херцеговини. Истовремено, а то треба посебно

---

20 Исто, III, 131.

21 Исто, III, 575.

22 Исто, III, 571.

23 Исто, II, 340.

24 Исто, II, 341.

25 Исто, II, 122.

истаћи, андрићевску визију свијета Ризвић преноси и на укупну српску, а донекле и на хрватску књижевну традицију. Ваља истаћи да је те књижевне „кривице и освете“, аутор настојао да артикулише колико-толико опрезно и прикривено, једном врстом неспретног, необавезног и конфузног научног дискурса у којем је све могуће и у којем се још увијек не употребљавају изричито искази и квалификације које ће у тој врсти рецепције Иве Андрића ускоро продријети у јавност и данас постати доминантни, а у књизи су већ били видљиви у цитатима из необјављеног текста Мустафе Мулалића.

Због мимикријског карактера, али и због комформизма званичне књижевно-културне и политичке јавности, ова Ризвићева књига тада није на прави начин схваћена као озбиљан ревизионистички подухват на плану књижевности, у суштини мотивисан сумњивим и опасним политичким пројектима са далекосежним посљедицама. У међувремену, ствари су се, као што смо видјели, значајно промијениле и Ризвић се, сада отвореније и изричитоје, подузео да докаже своју истину о Андрићу. Резултат тога подухвата била је нова књига под насловом *Босански муслимани у Андрићевом свијету*, објављена у Сарајеву 1995. године, у тиражу од 5.000 примјерака. У њој су, дакле, коначно, уклоњени сви видови мимикрије и скинуте све маске у погледу његовог става о Андрићевом књижевном дјелу и његовом наводном осветно косовском идеолошком залеђу. Сам аутор био је, нажалост, претходне 1994. године већ преминуо (и сахрањен уз највеће државне и вјерске почести), па је тако та књига остала као нека врста његовог завјетног дјела, у коме су се стекла сва дотадашња сопствена, али и икуства других аутора о овом питању. При томе треба имати на уму да је све што је до тада о томе речено било прикривено мимикријом (случај овог аутора), или је потицало од књижевно сасвим нерелевантних извора и аутора. То је, коначно, прва цјеловита, обимна књига на ову тему. О њој сам нешто више говорио у другој прилици²⁶, а овдје је довољно рећи

---

26 „Национални аспект рецепције дјела Иве Андрића“, *Динамика српског књижевног простора*, Бања Лука, 2000, стр. 202–205.

да се и у њој с великим трудом и напором у Андрићевом дјелу, на исти начин као и у досад цитираним радовима, неуспјешно покушава доказати поменути Андрићев „источни гријех“ према Муслиманима. Осврћући се на приповијетку „Пут Алије Ђерзелеза“ Ризвић ту, на примјер, каже да се Андрић том приповијетком „природно уклапао у хоризонт очекивања српске читалачке публике, удовољавајући њеним епскоагоналним и романтичним осјећањима ниже врсте“²⁷ и да је њоме „започела и Андрићева одбојност према животу, духу и култури исламског оријента, који је он налазио у Босни, уз тенденциозну и далекосежну, косовском кривицом оптерећену, идентификацију Бошњака са Турцима – Османлијама, странцима и освајачима“²⁸. Том приповијетком, каже се даље, Андрић је „на линији политичког искупљења другог, видовданског, мита и ’турске кривице’ разорио и демистифицирао“ идеалног митског јунака босанских Муслимана, Алију Ђерзелеза на свим плановима. О тој приповијетци, као и о осталим дјелима И. Андрића, овдје се говори као о „результату мрачно схваћене оријенталско-исламске духовности и живота“ и „расистичко генетском производу турске владавине“²⁹. Итд., итд.

Након те књиге сличан однос према Андрићу се наставља у појединачним текстовима, али почиње да се провлачи и кроз читанке у издању Министарства образовања, науке, културе и спорта Федерације БиХ. Под притиском међународне заједнице у томе се отишло и даље: на основу дугих преговора „око уклањања увредљивих и спорних мјеста из уџбеника у РС и Федерацији БиХ“ 1999. године склопљен је споразум о томе, на основу кога је под удар у приручницима из РС дошао и Андрић³⁰. На срећу, тога се нико није придржавао!

У генези оваквог односа према Андрићу посебно мјесто заузима предлог да се промијени назив улице у Тузли са

---

27 Мухсин Ризвић, *Босански муслимани у Андрићеву свијету*. Издавач НИП Љиљан, Сарајево 1995, Библиотека *Vosnica*, стр. 11.

28 Исто, стр. 16.

29 Исто, стр. 61.

30 Више о томе у моме напријед поменутом тексту „Национални аспект рецепције дјела Иве Андрића“, стр. 210–213.

његовим именом који је поднио Мухидин Пашић, председник локалног огранка Бошњачке заједнице културе: „Слободан сам казати да Иво Андрић, управо због својих литерарних дјела, сноси велику одговорност, већу можда и од самих реализатора пројекта 'Велика Србија'. Он је један од идеолошких архитеката тог пројекта, заједно са неким члановима САНУ-а. Да је жив, вјероватно бисмо покренули утврђивање његове одговорности за злочине у Босни, за све страхоте које су се догодиле бошњачком народу“³¹. О томе је вођена разноврсна полемика са мноштвом међусобно супротстављених гледишта (око педесетак чланака!), а најважнији резултат била је одлука да се о томе организује један научни скуп. Већ следеће године изашао је зборник радова са тога скупа под насловом *Андрић и Бошњаци*³² који се свакако може сматрати једном новом и респектабилном чињеницом тог аспекта рецепције Андрићевог дјела. Значај тог зборника прво је у томе што, за разлику од дотадашњег периода, када су, с изузетком Ризвића, главну ријеч водили људи изван или са границе струке у које је мало ко могао имати повјерење, у њему срећемо широк, унеколико и репрезентативан избор муслиманских интелектуалаца тога доба. У складу с тим, с друге стране, ишао је и покушај да се такво сагледавање Андрића прикаже у свјетлу озбиљних и релевантних, посебно новијих књижевно-теоријских спознаја.

У том погледу аутори текстова у овом зборнику своје изгледе првенствено су тражили у теоријама које тежиште са текста помјерају на контекст, а са дјела на читаоца (теорија рецепције, имагологија, херменеутика, контекстуалност, интертекстуалност, и сл.). С ријетким изузецима, највећи број аутора тог зборника, најновије теорије на које се позивају, углавном познају, на жалост, само „на слух“, у неповезаним фрагментима и необавезном употребом доминантних термина карактеристичних за поједине од њих, или по сваку цијену демонстрирају њихово доктринарно познавање изван датог повода, сврхе и примјене

---

31 *Дани*, 20. 08.1999, бр. 116, стр. 42–43.

32 *Андрић и Бошњаци. Зборник радова – Библиографија*, Препород, Бошњачка заједница културе. Опћинско друштво Тузла, 2000.

на конкретном случају. Има се, напосто, утисак да се многи од ових аутора труде и напрежу да створе извјесну теоријску компилацију (најчешће форсирано „преучену“, како би се заправо прикрила њена лабава конструкција!) којом би стекли повјерење да резултат до кога су дошли нису преписали од неког до кога сједе у клупи, него на основу сопственог поступка. Због тога се лако уочава да увијек недостаје она кључна карика којом се тако изложена сопствена теоријска поставка повезује са текстом односно предметом о коме се говори, а која је пресудна за резултат до кога се долази. То је зато што напосто не постоји прихватљиво теоријско упориште за такво тумачење умјетничког дјела. Отуд се сваки напор са поменутиим резултатом нужно своди на идеолошку критику односно на једну нову, прилагођену и прикривену верзију соцреалистичке егзекуције над књижевним дјелом и његовим аутором. Радови прочитани на овом скупу (три су изостављена), допуњени неким из ранијег периода, овдје су објавили: Неџад Ибрахимовић, Узеир Бавчић, Ахмед Аличић, Ведад Спахић, Есад Дураковић, Бећир Мацић, Хаџем Хајдаревић, Салих Јалиман, Расим Муминовић, Ђенана и Лада Бутуровић, Муниб Маглајлић и Мухамед Хуковић. Иако ту има и озбиљних и брижљиво конципираних текстова у оквиру ауторове почетне замисли, он је карактеристичан и по томе што у њему срећемо и изузетно грубе и милитантне експликације истакнутих интелектуалаца као што је, на примјер, Расим Муминовић³³.

Најновији производ овакве рецепције Иве Андрића је књига *Андрићевство. Против етике сјећања* Русмира Махмутџехајића. У њој негативан однос према Муслиманима аутор сагледава у оквиру имаголошке формуле, садржане у напомени коју је Андрић дао уз своју прву збирку приповједака из 1924. године, гдје писац каже да су то приче „о Турцима и о нашим“. Био Андрић „свјестан или не могућег учинка тог фикцијског причања ‘о

---

33 Више о овом зборнику у мојој студији „Андрићевска слика свијета и муслиманска/бошњачка књижевност“, *Поетичка и поетолошка истраживања*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2007, стр. 324–340.

Турцима и о нашима', посљедице његовог прихватања и наметања су ужасавајуће. Њиме су потврђивани најгори облици злочина као светог потхвата освете, при чему је за то што је освећивано нужна фикцијска књижевност, велика лаж као и велика истина³⁴, каже Махмутџехајић. У Андрићевим причањима, каже он такођер, „могуће је издвојити ликове Турака који су посве насупрот нашима. Редовно су зли. Када нису такви, ријеч је о случају којим је изневјерен принцип³⁵. Као примјер аутор помиње ликове Алије Ђерзелеза, Мула Јусуфа, Мустафе Маџара, Мудеризовића из Олујака, браће Морића, а тој „приповједачкој слици мрака и зла припадају и Абидага, водитељ градње ћуприје на Дрини, те њему потчињени Пљевљак са свим радницима. Укључујући и Циганина Мерџана, крвника, и његову братију³⁶. У Андрићевим причама „за измаштане слике Турака као људи друге расе и туђе вјере, у односу на нашу расу и нашу вјеру, одговара свијет препун гада, јер у њиховим јактвима нема и не може бити ничег другог³⁷. Таквих и сличних примјера је много. „Једносмјерност односа нашости према Турцима у приповједачком дјелу Иве Андрића осјећана је од почетка као обезљуђивање босанског муслиманског свијета³⁸, каже он на једном мјесту додајући: „У свим приповиједањима 'о Турцима и о нашима', како то признаје и њихов аутор, свјесно је вршено насиље над босанским муслиманством³⁹. Биће довољно да на крају цитирамо и овај резолутни ауторов став: „Приказ те земље у његовим причањима је, са становишта представа дијела босанског становништва о себи, увредљиво и опасно лагање⁴⁰. (Потпунији осврт на ову књигу дајемо у посебном тексту у овом броју *Свески*.)

---

34 Русмир Махмутџехајић, *Андрићевство. Против етике сјећања*, Слјо, Београд, 2015, стр. 518.

35 Исто, стр. 494.

36 Исто, стр. 497.

37 Исто, стр. 496.

38 Исто, стр. 518.

39 Исто, стр. 503.

40 Исто, стр. 528.

Уочљиво је да се у хронологији овог аспекта рецепције Иве Андрића оvdје не помиње чувени филозофски есеј Мухамеда Филиповића „Босански дух у књижевности – шта је то“ из 1967. године, досад најцитиранији текст са наводним муслиманским националистичким порукама. Међутим, ту се ради о нечему другом, што нажалост наша културна књижевна и културна јавност ни до данас није јасно разлучила, произвољно цитирајући и тумачећи тај текст. Иако је својевремено задобио статус муслиманског националистичког екцеса, и као такав и на стручном и на политичком плану доживио дисквалификације, овај Филиповићев текст донекле је утицао на коначно рјешење муслиманског националног питања до кога је ускоро дошло 1972. године. Под удар је посебно дошла једна његова рогобатна и прљава метафора којом је покушао да покаже у којој мјери су национални књижевни токови у БиХ већ одавно били оформљени да су изгледи за повратак на наводно почетно интегрално босанство у књижевности, које он идентификује у збирци *Камени спавач* Мака Диздара, били сасвим неизвјесни и минимални. „Таква је литература настајала у Босни за посљедњих 100 година“, каже ту Филиповић, „и она је Босну више дијелила него многе војске које су преко ње марширале и у њој крв пролијева-ле“. Из контекста се може видјети да се то могло тицати на другом мјесту у тексту поменутих српских писаца из БиХ, као што су: Петар Кочић, Светозар Ђоровић, Алекса Шантић, Марко Марковић, Боривоје Јевтић, Јован Палавестра и Иво Андрић. У већем дијелу неслућено велике, конфузне и контраверзне рецепције овог есеја, изгубљен је из вида контекст на који се ова ружна метафора односи и примјењује, па је Филиповићу приписано гледиште да је „национално инспирисана култура“, чији су актери, између осталих, били и поменути писци, заправо узрок, посљедица и инспирација војних маршева и пролијевања крви по Босни. То је, наравно, било могуће само уз преслободно тумачење овог грубог ауторовог исказа и додавање онога што у њему нема: уобичајено је, наиме, да се Филиповићев став како је национално маркирана литература „Босну више дијелила“ него многе војске, употребљава синтагма

„Босни више зла нанијела“ него многе војске, што је ипак нешто сасвим друго. Колики замах је узело произвољно цитирање овог става свједочи и један најновији примјер, гдје Александар Милосављевић приписује Филиповићу изјаву да су Андрићеве „приповетке и романи (...) нанијели Босни и школству више штете него све војске које су рушиле и палиле у овој републици“⁴¹. Такве произвољности у цитирању, наравно, Филиповића не амнестирају од произвољности које је у том есеју изрекао⁴², на основу којих је видљиво да овај текст, ипак, ни хронолошки, ни садржајем не улази у континуитет рецепције дјела Иве Андрића на који овдје скрећемо пажњу.

Када се говори о овом виду рецепције дјела Иве Андрића ваља разлучити тумачење његових белетристичких, првенствено прозних дјела од публицистичких, путописних, књижевно-критичких, културолошких, информативних, епистоларних и других њима сличних текстова које је у свом дугом књижевном вијеку писао и повремено објављивао. За разлику од првих чије тумачење подлијеже првенствено поетичким мјерилима и законима, ови други могу се тумачити и вредновати по више основа, почев од историјских, преко идеолошких и политичких до моралних критеријума. Исто се односи и на Андрићев цивилни и приватни живот. Актери рецепције о којој је овдје ријеч узимали су у обзир сва три ова аспекта Андрићевог „лика и дјела“, пренебрегавајући жанровску хијерархију којом су први јасно разлучени од свега другог што је Андрић писао или чинио. Носиви, темељни дио ове врсте рецепције заснован је на Андрићевој слици свијета која се налази у његовим белетристичким, умјетничким текстовима, али је и све друго, укључујући и приватни пишчев живот, кориштено на исти начин као и Андрићева прозна дјела. На све скупа примјењивани су исти, историјски, идеолошки, морални и политички критеријуми

---

41 Александар Милосављевић, „Замагљивање суштине“, Писма читалаца, *Политика*, 26. 04. 2016.

42 Више о томе у мојој студији „Идентитет и поезија (Поводом збирки поезије *Камени спавач* Мака Диздара и *Не тикај у ме Рајка Петрова Нога*)“, *Размеђа књижевних токова на Словенском Лугу*, Службени гласник, Београд, 1911, стр. 452–465.

који не вриједе када се ради о умјетничком тексту. На томе је заснован читав неспоразум око овог аспекта рецепције Иве Андрића. Њено битно ограничење је и у редукционизму: не поштује се хијерархија коју чињенице, што се у овој прилици користе, заузимају у односу на све друге чињенице из живота и дјела овог писца.

До појаве поменуто МахмутѠехајићеве књиге *Андрићевство* чинило се да су мотиви настанка овакве рецепције Иве Андрића и разлози њеног обнављања умногоне већ ишчезли и да ће постепено све више бити потискивани на маргину књижевно-културних и политичких збивања. Кад МахмутѠехајић каже да је Андрићев приказ Босне увредљиво и опасно лагање „са становишта представа дијела босанског становништва о себи“⁶, то се очито односи само на Муслимане. У једној тв емисији недавно је изјавио да не познаје никога од оних које среће у своме свакодневном животу ко Андрића не доживљава на такав начин. Колико је таква рецепција овог писца стварно присутна у обичном муслиманском свијету у Босни тешко је провјерљиво и стога доста релативно, али је зато сасвим извјесно и провјерљиво да се то не односи на највећи број јавних и културних радника, умјетника, књижевних критичара и теоретичара међу Муслиманима који су од кад се овај писац појавио до данашњих дана на сваки начин указивали пуно поштовање његовом дјелу. Неки од њих, попут Мидхата Шамића, Мидхата Бегића и Меше Селимовића, који су досегли европску и свјетску књижевну мјеру, али не само они, написали су најпотпуније, најнадахнутије и најпроницљивије текстове о овом писцу. Отуд се чини да је аспект рецепције Иве Андрића о коме је овдје ријеч, ипак једна стереотипна, маргинална појава и да ће то, колико год буде обнављана, и даље остати.

Staniša Tutnjević

The Genesis of One Type of Interpretation
of Ivo Andrić's Works

Summary

The paper explains the genesis of one specific aspect of interpreting the works of Ivo Andrić, originating in one fragment of the Muslim/Bosnian literary, cultural and political public arena. The proponents of this interpretation accuse Andrić of consciously depicting a negative image of Islam and Muslims in his works, in order to blame them for devastating consequences left by several centuries of the Ottoman Empire reign in Bosnia. The objective of the paper is to demonstrate how this type of interpretation of the author's work is highly problematic, considering that it is based on ideological arguments, rather than on sound literary criticism. The paper will further show that this type of interpretation of Andrić's works is a marginal one, promoted only by a smaller and less relevant part of the Muslim cultural-literary establishment.